

TEXT A VÝKLAD

Řeč je, jak jsme viděli, také prostředkem myšlení, předně však je to prostředek komunikace mezi lidmi. V řeči se stýkáme mezi sebou, dáváme si najevo své přání, své pocity a dojmy, sdělujeme si, co si myslíme a víme. Řeč je to nejšířší společenství, do něhož všech ni patříme; vyloučení z tohoto společenství („já s ním nemluvím“) je cosi výjimečného a pro postiženého bývá velmi citelné. Běžná řeč, při níž se žádná geniální myšlenky nespěšují, je základem lidských vztahů („dobře jsme si pohovořili“), příležitosti, kdy si můžeme projevit náklonnost nebo nepřítel („já mu to řekl na rovinu“), a v řeči spolu velice často hrajeme také různé hry („ale na mne si nepřijde“). V řeči se zpravidla vytvářejí a udržují vztahy nadřazenosti a podřazenosti („tak slyšel jsi?“), autority („jak to se mnou mluvíš?“) i úcty a lásky. Řečí se můžeme domáhat, doprošovat, můžeme vykonávat nátlak, přesvědčovat, zastrasovat, vymlouvat, domlouvat, přemlouvat. Můžeme si něco „vyřkat od plic“, můžeme někomu „promluvit do duše“ a někdy si můžeme pohovořit „od srdce k srdci“. Jen docela výjimečně, třeba při pohřbu, se může setká-

ní mezi lidmi obejít beze slov, případně jen s ritualizovanými projevy.

Základní podoba řeči je tedy rozhovor, řeč mezi mnou a tebou. Rozhovor je vždycky přítomný, děje se zde a teď, a řeč je při něm doprovázena gesty, mimikou, odmlkami. Při skutečném rozhovoru, který se v mnohém podobá hře, se mluvčí střídají, navazují na své myšlenky, vedou „nit“ hovoru různým směrem. Nikdo z nich předem neví, kam jejich řeč nakonec dospěje („nějak jsme to zamluvili“), ani kdy skončí („to jsme se zapovídali“). Takový skutečně otevřený rozhovor mezi rovnými je náročná a obtížná věc, protože vyžaduje ochotu naslouchat, schopnost rozumět a přistupovat na stanoviska ostatních. Proto se také často zvrhává do různých degenerovaných forem. Řečný člověk strhne hovor na sebe a ostatní jen poslouchají nebo přinejmenším mlčí. Navazování hovorové niti může být příliš obtížné a tak „hovor vázne“. Anebo se sejdou lidé příliš zaměstnaní svými vlastními zájmy a starostmi, takže mluví každý o svém, mimo sebe navzájem. Z rozhovoru se stává monolog nebo monology.

Základní omezení rozhovoru spočívají v tom, že je bytostně časový a omezený na ty, kdo jsou právě zde. Proto vyžaduje značnou pohotovost a soustředění a znevýhodňuje lidi méně pohotové, které to pravé slovo napadne až když už řeč přišla na něco jiného. Rozhovor je také náročný na čas a ředitel podniku nemůže se svými podřízenými všechno vyřídit v rozhovoru. Proto se zejména ve větších společenstvích neobejdeme bez různých projevů, přednášek, kázání a monologů, jimiž jeden vybraný člověk sděluje mnoha lidem najednou něco, co by podle jeho názoru měli slyšet. Po skončení monologu mohou někdy následovat „dotazy a diskuse“, aby se nevhodný monologu aspoň trochu oslabily, jindy to není možné, anebo se to zkrátka nehodí. Někteří řečníci to nemají rádi a Sigismund Freud prý na začátku přednášky posluchače předem upozorňoval, že po ní žádná diskuse nebude. Možná také proto, že mu rituální „diskuse“ nepřipadala pozitivní.

Monolog se od rozhovoru zásadně liší tím, že zdaleka

není tak časový: řeč nebo přednáška bývá připravena předem, může se kdykoli opakovat a je zcela dleem jednoho člověka. Ten si ji může dobře rozmyslet, vyhledat, co je třeba, v knihách a dokladech, může si řeč vyzkoušet nanečisto nebo dokonce nahrát na kazetu. Tak se přednáška sice říká teď, ale napsaná může být třeba od předloňska. Tím se řeč pomalu vzdaluje od svého původního a vlastního prostředí, prostředí rozhovoru. Živý přednášející ale stále ještě může svá slova provázet gesty, všimnat si reakcí posluchačů, podle potřeby reagovat a improvizovat. To všechno už přednášející, konzervovaný na kazetě, nemůže. Z kazety se přednáška může „konat“ už i bez něho (co by tu také dělal) a pokud se vysílá rozhlasem nebo televizí, není omezena ani místem: můžete si ji poslechnout doma, každý zvlášť.

Dávno předtím, než vznikly kazety a vysílání, objevili lidé možnost řeč zapisovat písmem. To jako konzervovaná řeč, která trvá a může se aktualizovat – to jest přečíst – po tisíciletích, nabízí pro sdělování podstatně jiné možnosti. Zapsaná řeč sice trvá, ale s mnoha omezeními. Především trvá bez svého autora, který ji jako text „dal z ruky“ a nemá už žádný vliv na to, kam jeho slovo zabloudí, v jakých souvislostech se vyskytne a jak mu kdo bude rozumět. Nemůže ho doprovodit gestem, nemá vliv na to, jak bude čtenářem intonováno, v jaké náladě ho zastihne. Stala se textem a žije teď už svým vlastním životem – pokud nezajde. Zato má autor psaného textu daleko víc možností, aby své sdělení zpracoval a vyploval, aby se sám několikrát přesvědčil, co vlastně řekl a co říci chtěl. Místo gest a intonace má k dispozici interpunkci, velká a malá písmena, různé písmo, případně i obrázky a kresby. Také ozdobná a pravidelná řeč básně působí jinak napsaná než vyslovená a některé básnické prostředky (třeba akrostichů) vystoupí právě jen v písmu. Překvapivě mnoho těchto písemných prvků se vyskytuje v hebrejském básnictví, u proroků a v žalmech.

Napsání je však jen první fáze a účel textu se naplní teprve čtením. Jak se teď z konzervy stává zase řeč a smysl? Různě, velice různě. Jednou krajností je dů-

věrný nebo milostný dopis, který často dovoluje říci víc, než by si člověk troufl z očí do očí. Chtěl-li být Franz Kafka upřímný ke svému otci, musel mu napsat. Zároveň je tu ovšem i velké nebezpečí zneužití: dopis se může dostat do rukou i těm, komu nebyl určen. Proto má historii tajemství tak překvapivé místo mezi základními lidskými právy: dopis je část mého soukromí. Na druhém konci jsou texty, které se vitrají a vnučují každému: letáky, provolání, reklama. Neposílá je někdo někomu, nýbrž kdosi komukoli. Vedle dotěrných textů, které nás chtějí chytit, jsou jiné strohé, které vyjadřují moc: symbolicky na podstavcích pomníků a fakticky ve vyhláškách, obřících, zákonech. Jsou texty, které něco sdělují, od novin až po vědecké knihy, a jiné, které jen potvrzují, co se stalo či řeklo. Mezi rodným a úmrtím listem, přes všechny občanské a jiné průkazy, vysvědčení a doklady je tak náš skutečný život krok za krokem provázen tím druhým, papírovým životem v papírovém světě textů, na němž se zakládá úžasná moc byrokracie. Člověk, který odevzdané stojí frontu před okénkem, se právě domáhá uznání své existence v tom druhém světě za přepážkou.

A tohle všechno jsou texty, na první pohled často k nerozeznání podobné. Dokud žijí ve svých souvislostech a plní své funkce, málokdo si je spletě. Když jejich původní svět zmizí, zmizí s ním i většina textů. Jen některé kdesi zůstanou, v archivu, na půdě nebo v zakoпанé truhle a časem se třeba vynoří jako ta pověsná láhev se vzkazem trosečníka. Takové texty, které už pro nikoho nejsou, se stávají látkou pro historiky. A teď teprve nastává dobrodružství luštění, čtení a vykládání, kterému se od starověku říká hermeneutika. Na rozdíl od živé řeči, kterou vždycky osobně doprovázel její autor, a od živých textů, které obhájí mezi srozumitelnými lidmi, pro něž něco určitého znamenají, jsou to skutečně holé texty, texty – trosečníci. Co s nimi? Dají se nějak přivést k životu, to jest k řeči? Co se z nich dá přečíst? A jak?

Už v první fázi dramatického luštění vznikají velká překvapení. Tak klinopisné tabulky vypadají pro nás

pohled neobyčejně tajemně až posvátně. Jak asi bylo první vědcům, kteří je dokázali přečíst a zjistili, že jsou to téměř samé výkazy a účty, stopy „papírového“ světa dávných byrokracií? Ještě dramatičtější je příběh krétského lineárního písma, v němž se podávalo přečíst, obsahoval podrobný soupis nádobí v královské kuchyni, včetně „pěti třínožek, jedné s ulomenou nohou“. Ale nejen neznámé písmo, jazyk nebo velké stáří mohou bránit porozumění textu. Někdy stačí, když je třeba neobyčejně upřímný: Hitlerův *Mein Kampf* pokládali soudní lidé zprvu za bezvýznamný žvást, protože si nedovedli představit, že by byl méně doopravdy. Za deset let se stal hrůznou skutečností.

Hermeneutika, umění rozumět textům, vznikla ve starověku při výkladu právních a náboženských textů. Dnes patří k základům historického, filosofického a vůbec humanitního vzdělání. V přírodních vědách, které naši dobu silně určily, se osvědčil požadavek nezaujatoého zkoumání: vědec má potlačit všecko své vlastní, osobní zaujetí a snažit se o přesné zachycení faktů. Může něco podobného udělat i historik? Podle H. G. Gadamera, německého filosofa a klasika moderní hermeneutiky, může i nemůže. Chce-li se totiž přiblížit skutečnému cili každého vědce, to jest povitivity, musí si především uvědomit, že text není holý fakt, nýbrž konzerovaná řeč, které je potřeba porozumět. Za druhé ani vědec, natož pak filosof, k žádnému předmětu či textu nemůže přistupovat zcela nezaújatě: to by si ho totiž – mezi tisíci jinými – nikdy nevybral. Ale pokud si své zaujetí povitivě uvědomí a přizná, nabízí se mu právě v něm ten nejlepší prostředek, jak začít odkrývat smysl textu. K tomu se totiž vůbec nemůže dostat jinak, než že začne od toho předběžného porozumění (*Vorverständnis*), s nímž ho bere poprvé do ruky. Požadavek povitivity ho pak ovšem vede k tomu, aby své předběžné porozumění a zaujetí dokázal neustále korigovat, jak se ve svém chápání textu dostává dál a dál. Aby měl neustále na mysli, že každé jeho porozumění bylo a je „předběžné“, to jest vyžadující kritiku, kontrolu

a případnou korekturu. Tak se od prvního zaujetí, které bylo čisté jeho (a tedy „subjektivní“), může dopracovat až k věrnému pochopení textu, i kdyby mu byl myšlenkově sebevic vzdálený. Rozdíl je jen v tom, že u textů, s nimiž ho spojuje nějaká živá tradice, bude tato cesta k pochopení podstatně kratší a bezpečnější než u těch, pro něž má k dispozici jen to nejobečtější a jaksí „věšládké“ předběžné porozumění.

Je-li text opravdu jen konzerovaná řeč, stačí k porozumění jen obnovit souvislosti čili kontext, v němž vznikl. Ten totiž může význam textu výrazně ovlivnit. Tak heslo „Každému, co mu patří“ může znamenat rozumnou právní zásadu, něco jiného ovšem znamenal nad hranou koncentračního tábora v Osvětimi. Sám text ale může být napsán tak, aby jeho smysl nebyl zřejmý, může být hádankou, šifrou, jinotajem. Proto se zejména u textů těžko srozumitelných nebo posvátných lidé odjakživa snažili „rozumět“ jim nejen v prvním plánu, ale hlouběji. Hledali v něm další významy alegorické a skryté, které by se nějak významně dotkly jejich vlastní situace a jejich vlastních životních otázek. U těch je už ale těžko rozlišit, do jaké míry je opravdu v daném textu našli – a do jaké míry si je tam promítají.

OTÁZKY

- Vložte rozdíl mezi rozhovorem, monologem a textem!
- Všimněte si, co všechno musíte vědět, abyste rozuměli článku v novinách! Co byste museli Martianovi vysvětlit, aby mu porozuměl také?
- Co tvoří takový kontext u dopisu, u návodu k použití, u odborné knihy?
- Vložte smysl úslolí „Co je psáno, to je dáno“, „Mám na to papír“, „Papír snese všecko“, „Lže jako když tiskne“!
- Co myslíme tím, že text „má hlavu a patu“? Že „nedává smysl“?
- Proč se musíme opírat o všelijaká potvrzení, smlouvy, listiny, průkazy? Kdy by to šlo i bez nich?